

1. เมืองกาฬสินธุ์ เมืองท่าขอนยาง และเมืองกันทรวิชัย

เมืองท่าขอนยางตั้งเมื่อ พ.ศ.2388 ตั้งก่อนเมืองมหาสารคาม 20 ปี เมืองมหาสารคามตั้งเมื่อ พ.ศ. 2408 เมืองกันทรวิชัยตั้งเมื่อ พ.ศ.2417 ตั้งหลังเมืองมหาสารคาม 10 ปี ทั้งเมืองท่าขอนยางและเมืองกันทรวิชัยต่างก็ตั้งอยู่ในเขตเมืองกาฬสินธุ์ และเป็นเมืองที่ขึ้นต่อเมืองกาฬสินธุ์ ไม่ได้ขึ้นกับเมืองมหาสารคาม ดังนั้นการที่จะอธิบายตำนานและประวัติศาสตร์ของเมืองทั้งสอง จะต้องทราบถึงภูมิหลังของการตั้งเมืองและเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์เมื่อแรกตั้งเป็นเมืองก่อนพอสังเขป

เมืองกาฬสินธุ์ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2336 (จศ.1155) เจ้าโสมพมิตร ซึ่งเป็นหลานเจ้าฟ้าขาว พระรศวกของเจ้าพระตา เจ้าพระวอ ได้อพยพผู้คนข้ามภูพานมาตั้งเมืองขึ้นที่แก่งส้มโฮง คงสงเปือยริมฝั่งแม่น้ำปาว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทานนามเมืองว่า “เมืองกาฬสินธุ์” ด้วยเหตุที่ลำน้ำปาวเป็นลำน้ำใสสะอาด ดินอุดมสมบูรณ์ (ดินดำ) เมื่อมองผ่านน้ำใสไปเห็นดินดำ จะทำให้มองเห็นภาพว่า น้ำเป็นสีดำ จึงตั้งเมืองว่า เมืองน้ำดำ คือ เมืองกาฬสินธุ์ (ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับความเห็นที่ว่า การตั้งชื่อเมืองกาฬสินธุ์ เพราะผู้ขอตั้งเมืองนำกาฬมาแทนที่ไปทูลเกล้าฯถวาย เพราะธรรมเนียมการตั้งเมืองภาคอีสานจะตั้งตามภูมิลักษณะ ไม่ตั้งนามเมืองตามสิ่งของที่นำไปทูลเกล้าฯถวาย) และโปรดเกล้าฯ พระราชทานทินนามเจ้าเมือง

กาฬสินธุ์ว่า “ไชยสุนทร” เจ้าโสมพมิตรจึงเป็นพระยาไชยสุนทร
เจ้าเมืองกาฬสินธุ์คนแรก

เขตแดนเมืองกาฬสินธุ์เมื่อแรกตั้ง ปรากฏหลักฐานใน
เอกสารทางราชการว่า

“ทิศตะวันออกจดลำน้ำโขง ตกลำชี ทิศตะวันตก
เฉียงเหนือจดขอดภูเหล็ก ขอดลำน้ำสงคราม มาลำไก่อ๊ะ
ตัดลงคูไช้เต่าเกาะ จนกระทั่งห้วยสาบขาดคกลำน้ำพอง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จดภูศรีฐานขอดลำห้วยหลักทอด
ลำโขง และแต่ภูศรีฐานขอดห้วยก้านเหลืองลงน้ำกำเมือง
หนองหาร และจากภูเหล็กขอดลำน้ำสงคราม มาลำน้ำยาม
ถึงน้ำอูนตัดมาหนองบัวสร้าง ขอดน้ำลากคกหนองหาร”¹

จากหลักฐานข้างต้น เขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ทางด้าน
ตะวันตก ถीलำน้ำยังเป็นเส้นกั้นเขตแดนลงมาจนถึงลำน้ำยังไหล
ตกลำน้ำชี ฝั่งแม่น้ำยังด้านตะวันออกจึงเป็นเขตเมืองมุกดาหาร
และเมืองอุบลราชธานี

¹ เต็ม วิกาศย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 191.

ทางด้านใต้ เขตแดนเมืองกาฬสินธุ์จะถือตามแนวฝั่งเหนือของลำน้ำชี ไปถึงลำน้ำพอง ฝั่งแม่น้ำชี ฝั่งใต้เป็นเขตแดนเมืองร้อยเอ็ด (ต่อมาเป็นเขตแดนเมืองมหาสารคาม)

ทางด้านทิศตะวันตก เขตแดนขึ้นไปตามลำน้ำพอง จนถึงห้วยสายบาตร ขึ้นไปตามห้วยสายบาตรถึงคูไซเฒ่าเกาะตรงไปยอดภูเหล็กยอดลำน้ำสงคราม เขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ด้านนี้จะจดกับเขตแดนเมืองขอนแก่นและอุดรธานี

ทางด้านทิศเหนือ จากยอดภูเหล็กยอดลำน้ำสงครามมาตามลำน้ำยามถึงน้ำอูน ตัดมาหนองบัวสร้าง ยอดลำน้ำลากมาถึงหนองหาร ดังนั้นเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ด้านนี้จะไปถึงหนองหาร จังหวัดสกลนครปัจจุบันนี้

ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จากหนองหารไปตามลำน้ำคำ ถึงปากห้วยก้านเหลือง ถือตามห้วยก้านเหลืองขึ้นมาจนถึงยอดภูศรีฐานต้นลำน้ำยัง

ดังนั้นเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ เมื่อแรกตั้งจึงครอบคลุมอาณาบริเวณฝั่งเหนือของแม่น้ำชีทั้งหมด และครอบคลุมพื้นที่ภูพานเกือบทั้งหมด ในเขตเมืองกาฬสินธุ์ต่อมาได้มีการตั้งเมืองขึ้นหลายเมืองในปี พ.ศ.2388 ภายหลังจากภูเจ้าอนุวงศ์ฯ ได้ตั้งเมืองแซงบาดาล เมืองกุฉินารายณ์ เมืองภูแล่นช้าง และเมืองท่าขอนยางขึ้น เป็นผลมาจากการอพยพของผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามายังฝั่งขวาตามนโยบายของประเทศสยามสมัยนั้น ครั้นถึง พ.ศ.2409 มีการตั้งเมืองขึ้นอีก 2 เมือง คือ เมืองกมลาไสย

และเมืองสหัชขันธ ใน พ.ศ. 2417 ตั้งเมืองกันทรวิชัย และ พ.ศ. 2422 ตั้งเมืองเสลภูมินิคม

การปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทำให้เขตแดนเมืองเปลี่ยนแปลงไป และบางเมืองถูกยุบลง ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ทำให้ชื่อเมืองท่าขนอยหายไป ถูกยุบลงเป็นหมู่บ้าน และเมืองกันทรวิชัยถูกยุบลงเป็นอำเภอ และขึ้นต่อจังหวัดมหาสารคาม เมืองทั้งสองนี้มีตำนานและประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีตำนานและประวัติศาสตร์หลายประเด็นที่ผู้ศึกษา มาก่อนอาจจะ ตีความคลาดเคลื่อนหรือยังไม่ได้นำหลักฐานเอกสารหลายอย่างมาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง

ข้อเขียนของผู้เขียนอาจจะมีความเห็นแตกต่างจากข้อเขียนของท่านอื่น ๆ ที่เขียนมาก่อน ก็ให้ถือว่าเป็นข้อมูลใหม่ ข้อเขียนใหม่ ความเห็นแตกต่างเพื่อจะทำให้เกิดการศึกษา ค้นคว้าอย่างกว้างขวางในโอกาสต่อไป

2. ตำนานกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ในเขตเมืองกาฬสินธุ์มีร่องรอยชุมชนโบราณขนาดใหญ่ อยู่หลายแห่ง ได้แก่ ชุมชนโบราณที่บ้านคันธาร (อำเภอ กันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม) ชุมชนโบราณที่บ้านเสมา และ ชุมชนโบราณที่บ้านสงยาง (อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์) ชุมชนบ้านโบราณที่บ้านแก ชุมชนโบราณที่บ้านค้อ (เขตอำเภอ

ยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์) และมีตำนานพื้นบ้านที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำนานเป็นหลักฐานประเภทหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้าได้ ตำนานท้องถิ่นมีความสำคัญมากในการที่จะทำให้ทราบถึงสภาพทางด้านสังคม วัฒนธรรมของคนในอดีต แต่ละกลุ่มชนจะมีตำนานจะบอกเล่าถึงการตั้งชุมชน การสร้างเมือง สร้างวัด เจดีย์ วิหาร ภูน้ำ คันดิน การเกิดศึกสงคราม การติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น การเปลี่ยนแปลงของดินฟ้าอากาศและสภาพแวดล้อม เรื่องราวที่เป็นความเป็นมาในอดีตของกลุ่มชนจะมีการเล่าสืบต่อกันมาจากปากสู่ปาก โดยไม่ได้บันทึกเป็นหลักฐาน

การจดจำตำนานและการเล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานานนับเป็นวิธีการรักษามรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนในอดีต การสร้างเหตุการณ์ในตำนานดั้งเดิมนั้น เพื่อให้มีความศักดิ์สิทธิ์ น่าเชื่อถือ บางเรื่องอาจมีการสร้างเรื่องในลักษณะปรัมปราคติหรือเทพนิยาย เต็มไปด้วยอภินิหาร สัญลักษณ์ เต็มไปด้วยปรัชญา หรือนำไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพุทธประวัติ การสร้างเรื่องในลักษณะดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นปรัชญาและลักษณะความคิดของคนในสังคมสมัยก่อน การเล่าจากปากสู่ปาก เมื่อระยะเวลาผ่านมานานก็เกิดความคลาดเคลื่อนขึ้น ห่างไกลต่อ ข้อเท็จจริงมากขึ้น

คุณค่าของการใช้ตำนานในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่ได้อยู่ที่การทำให้ทราบรายละเอียดในเหตุการณ์เท่านั้น แต่อยู่ที่การนำเอาสิ่งที่ปรากฏในเรื่องราวมาประเมินค่า วิเคราะห์ ตีความ อธิบายสัญลักษณ์ เพื่อให้เข้าใจถึงปรัชญา และแนวความคิดของคนในสมัยนั้น

ตำนานส่วนใหญ่จะมีเค้าความจริง ความเป็นไปได้ แต่ก็มียุทธศาสตร์ในการกำหนดอายุของตำนาน เพราะตำนานต่าง ๆ ไม่ได้บอกวันเดือนปีที่แน่นอนที่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้การตีความตำนานเป็นเรื่องยุ่งยาก ไม่ทราบว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาใดได้แน่ชัด ไม่สามารถนำไปอธิบายในเชิงวิวัฒนาการและเชิงเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่นได้มากนัก

ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของภาคอีสาน จะมีตำนานท้องถิ่นที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นจำนวนมาก ตำนานท้องถิ่นดังกล่าวมีเพียงส่วนน้อยที่ได้รับการจัดบันทึกแล้ว ส่วนมากยังไม่ได้จัดบันทึก และในส่วนที่ได้จัดบันทึกแล้วก็ยังไม่ได้มีการรวบรวมพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง

ในท้องถิ่นเขตแดนเมืองกาฬสินธุ์ในอดีต มีตำนานที่สำคัญหลายเรื่อง ได้แก่ ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ตำนานท่าขอนยาง – วังสามหมอ ตำนานชาวบังบด บ้านอู๋ บ้านมหาชัย ตำนานเมืองกันทรวิชัย รายละเอียดของตำนานต่าง ๆ เหล่านี้ ผู้ที่สนใจศึกษาได้จากรายงานผลวิจัยเรื่อง การรวบรวมตำนานพื้นบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ ซึ่งผู้เขียน

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม รวบรวมและพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2533

3. ตำนานท่าขออนยาง ไม่ใช่ตำนานเมืองท่าขออนยาง

เมืองท่าขออนยางเพิ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2388 บริเวณ
ที่ตั้งเมืองท่าขออนยาง ไม่ได้ตั้งอยู่ในชุมชนโบราณ เพราะฉะนั้น
จึงไม่มีลักษณะเป็นชุมชนโบราณที่จะมีตำนานเก่าแก่ดังกล่าว
ท่าขออนยางแต่เดิมคงเป็นท่าน้ำที่สำคัญที่เจ้าเมืองและชาวเมือง
ชุมชนโบราณแถบนี้ใช้บริโภคและประกอบการทำพิธีต่าง ๆ

ดังนั้นตำนานท่าขออนยางจึงน่าจะเป็นตำนานของชุมชน
โบราณที่ใกล้เคียง ทางตอนเหนือ ได้แก่ชุมชนโบราณที่บ้านคันธาร์
(เป็นที่ตั้งอำเภอกันทรวิชัยในปัจจุบัน) มาเกิดเหตุการณ์ที่บริเวณบ้าน
ท่าขออนยาง ซึ่งในตำนานเล่าว่าผู้หญิงคนที่ถูกกระเซ้ากินนั้นเป็นลูกสาว
ของพระยาขอมเรื่องน่าจะเป็นว่า ลูกสาวของพระยาขอมมาอาบน้ำ
บริเวณท่าขออนยางแล้วถูกกระเซ้ากัดกิน¹ เพราะสมัยก่อนกระเซ้าจะมี
จำนวนมากในแถบนี้¹ แล้วยังเกิดเรื่องเล่าขานต่อกันมา

¹ ประสิทธิ์ แก้วสิงห์. “ตำนานท่าขออนยาง-วังสามหมอ,”
การรวบรวมตำนานพื้นบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม
และกาฬสินธุ์. 2533. หน้า 16-21.

ตำนานนี้ยังเล่าถึงภูมิลักษณะของลำน้ำป่าว ชื่อบ้านนามเมืองแถบนี้ไว้มาก ดังนั้นแม่น้ำป่าวคงเป็นแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งของชุมชนแถบนี้

เนื้อหาในตำนานเล่าสืบกันมาว่า นานมาแล้วเจ้าเมืองขอมมีลูกสาวสวยมากและได้เลี้ยงจระเข้ (ชาวบ้านเรียกว่า “เข้”) ไว้เป็นเพื่อนกับลูกสาว ลูกสาวเจ้าเมืองและจระเข้จะไปเล่นน้ำที่ท่าขนอยางอยู่มาวันหนึ่ง น้ำป่าไหลบ่ามาแรงและเอ่อขึ้นท่วมฝั่งน้ำชี มีจระเข้ใหญ่ต่างถิ่นสองตัวล่องลงมาจากทางเหนือ เห็นลูกสาวพระยาขอมเล่นน้ำอยู่กับเพื่อนจระเข้ก็ตรงรี่เข้ามาเพื่อจะกินเป็นเหยื่อ จระเข้เพื่อนลูกสาวของพระยาขอมต่อสู้เป็นสามารรถ เมื่อเห็นว่าสู้กับจระเข้ต่างถิ่นไม่ไหว และกลัวว่าลูกสาวพระยาขอม จะถูกจระเข้ต่างถิ่นทำร้าย จึงได้อุ้มลูกสาวพระยาขอมไว้ในปากแล้วดำน้ำหนีขึ้นฝั่งริมทำน้ำแล้วคายลูกสาวพระยาขอมออกจากปาก ปรากฏว่าลูกสาวพระยาขอมได้เสียชีวิตแล้ว จระเข้ใหญ่เสียใจมากและกลัวความผิดจึงกลืนลูกสาวพระยาขอมลงท้องแล้วรีบหนีไป ตกตอนค่ำพระยาขอมไม่เห็นลูกสาวกลับมาได้ทราบข่าวจากชาวเมืองว่า จระเข้ใหญ่ได้กลืนลูกสาวลงท้องและหนีไปแล้ว จึงสั่งให้ทหารไปพร่พลมัจจะเข้ทุกตัวที่พบและสั่งให้ตามล่าจระเข้ใหญ่ตัวนั้น

ฝ่ายจระเข้ใหญ่ได้หนีการตามล่าไปตามลำน้ำชีขึ้นไปตามลำน้ำป่าว ผ่านกุดชีเข้ กุดโง้ง บ้านหลุบดินเข้ บ้านคอนเลียบ

หนองเทา (ปัจจุบันเขียนเป็นบ้านหนองสาหร่าย) บ้านดอน บ้านเหล็ก บ้านหามแห บ้านปิ่นทอง (ปัจจุบันเขียนเป็นบ้านโพนทอง) บ้านตาแค ห้วยสังกะสังเคียด (ผู้นำปราบจระเข้ชื่อ พ่อเฒ่าสัง) คณะที่ตามปราบจระเข้ใหญ่ได้พบจระเข้ แต่ไม่สามารถจับได้ จนกระทั่งมาถึงวังสามหมอ* จึงจับจระเข้ใหญ่ได้ โดยใช้หมอปราบจระเข้ที่เป็นผู้หญิง (อยู่ในเขตอำเภอวังสามหมอ จังหวัดอุดรธานี) จากนั้นได้ตัดเอาเฉพาะหัวจระเข้บรรทุกเกวียนกลับมาถวายพระยาขอม ภายหลังพระยาขอมได้สืบสวนจึงทราบว่า จระเข้ใหญ่ไม่ผิด

ตำนานที่เล่ากันมาหลายชั่วอายุคนนี้ มีหลักฐานที่ชาวบ้านอ้างว่าหลงเหลืออยู่คือ ต้นประดู่ใหญ่ริมฝั่งน้ำป่าที่วังสามหมอที่โคนต้นมีรอยเปลือกกรอบนอกคล้ายเชือกหนังควายหุ้มอยู่ ที่หน้าที่ว่าการอำเภอวังสามหมอจะปั้นรูปหมอปราบจระเข้ (ผู้หญิง) ไว้เป็นอนุสรณ์ กราบจระเข้ยักษ์ได้นำมาทำบันไดขึ้นธรรมาสน์ที่วัดเจริญผล บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

ผู้เขียนเห็นว่า ตำนานเรื่องนี้ไม่ใช่ตำนานของกลุ่มชนมาสร้างเมืองท่าขอนยาง เพราะเมืองท่าขอนยางเพิ่งตั้งเมื่อไม่นานมานี้ และไม่พบร่องรอยชุมชนโบราณที่บ้านท่าขอนยาง แต่เป็นตำนานของกลุ่มชนที่อยู่ห่างไกลออกไปจากริมฝั่งลำน้ำชีจึงน่าจะเป็นไปได้ว่า

* ต้องใช้หมอปราบจระเข้ 3 คน คือ พ่อเฒ่าสังกับหมอปราบจระเข้ผู้ชายอีกคนหนึ่ง และหมอปราบจระเข้ผู้หญิงอีกคนหนึ่ง จึงเรียกว่า วังสามหมอ

เป็นตำนานของเมืองพระยาขอมที่บ้านคันธาร์ ดังนั้นตำนานนี้จึงเป็นตำนานท่าขอนยาง ไม่ใช่ตำนานเมืองท่าขอนยาง และตำนานท่าขอนยางจึงน่าจะเป็นตำนานเมืองกันทรวิชัย

4. ตำนานเมืองกันทรวิชัยกับตำนานอุรังคธาตุ

ตำนานเมืองกันทรวิชัย มีการรวบรวมพิมพ์เผยแพร่กันมาเป็นเวลานาน และพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง การศึกษาและจัดพิมพ์ครั้งใหม่ไม่ได้เสนอความคิดเห็นเพิ่มเติมแต่ประการใดจากการศึกษาของข้าพเจ้ามีความคิดเห็นแตกต่างจากคนอื่นๆ ที่ได้เสนอความคิดเห็นไว้แล้ว ข้าพเจ้าจึงขอเสนอความคิดเห็นของข้าพเจ้าเพื่อประกอบการวิพากษ์วิจารณ์ต่อไป

เมืองกันทรวิชัย มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่า เดิมเมืองนี้เป็นเมืองขอม ชื่อเมืองคันธาร์ธราช เจ้าเมืองคนสุดท้ายเป็นขอมมีบุตรชายชื่อลันทอง หรือสิงห์โต เป็นผู้มีนิสัยเหี้ยมโหด ทารุณกรรมต่างๆ จับบิดาผู้ชราภาพทรมานเพื่อตนจะได้เป็นเจ้าเมืองแทน ในที่สุดบิดาทนทรมานจากบุตรไม่ไหวถึงแก่ความตาย จากนั้นไม่นานนักมารดา ก็ถูกลินทองฆ่าตายอีกคน ก่อนสิ้นลมหายใจบิดาท้าวลันทองได้สาบแช่ง กล่าวฝากแม่ธรณีไว้ว่า จะเป็นผู้ใดจะมารองเมืองนี้ต่อไปอย่าได้มีความสุข ให้พินาศนิพพานด้วยประการทั้งปวง เมื่อลันทองได้เป็นเจ้าเมืองแทนบิดาจะเป็นด้วยคำสาบแช่งของบิดาหรืออย่างไร ก็เกิดปรากฏการณ์อันเป็นภัยต่าง ๆ นานาไม่มีที่สิ้นสุด แม้ประชาชนที่อยู่ในความปกครองก็เดือดร้อนทวียิ่งขึ้น แม้พระยาลินทองเจ้าเมือง

จะสร้างพระพุทธรูปแทนบิดามารดา สร้างโบสถ์ วิหารและอื่น ๆ เพื่อล้างบาป ก็หาคลายความเดือดร้อนลงแต่อย่างใดไม่ จนกระทั่งพระยาลินทองได้ถึงแก่ความตายไป แล้วบ้านเมืองก็ร้างไป ยังคงเหลือแต่ร่องรอยเมืองโบราณ และพระพุทธรูปคือ พระพุทธรูมิ่งเมืองที่วัดสุวรรณวาส และพระพุทธรูมงคลเมืองที่วัดบ้านสระ ที่ชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อพระยืน ปรากฏอยู่มาจนทุกวันนี้

ตำนานนี้เล่าถึงเมืองขนาดใหญ่ของพระยาขอม มีความเจริญรุ่งเรือง แล้วมาล่มจมลง ทำให้เมืองกลายเป็นเมืองร้างไป เป็นการอธิบายสาเหตุที่ทำให้เมืองร้าง การระบุชื่อเมืองว่า คันทาธิราช และชื่อคนว่า ลินทอง และอื่น ๆ อาจจะเป็นการตั้งขึ้นภายหลัง โดยคนรุ่นหลัง

จากการศึกษาของข้าพเจ้า ขอเสนอข้อสันนิษฐานใหม่เพื่อประกอบการวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปในประเด็นต่อไปนี้

1. เมืองกันทรวิชัยเดิม น่าจะได้แก่เมือง กุรุงระ ที่ปรากฏในตำนานอูรังคธาตุ (ตำนานการก่อสร้างพระธาตุพนม) ในตำนานนี้ระบุถึง ชื่อเมืองโบราณต่างๆ ที่ไปร่วมก่อสร้างพระธาตุพนมเป็นตำนานเก่าแก่ที่มีคุณค่าในการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และน่าเชื่อถือมาก

เรื่องในตำนานกล่าวถึง หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยพระอรหันต์ ได้นำพระอูรังคธาตุ (กระดูกหน้าอก) ของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่คอยกัปปนคีรี (ภูกำพร้าว) ซึ่งเป็นที่ก่อสร้างพระธาตุพนมในปัจจุบันนี้

เจ้าเมืองทั้งห้าเมืองได้มาร่วมก่อสร้าง คือ พระยานันทเสน เมืองศรีโคตรบูร พระยาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง พระยาคำแดงเมืองหนองหานน้อย พระยาอินทปัฐเมืองอินทปัฐ และ พระยาจุลนิพรหมทัต เจ้าเมืองจุลนิ แต่มีเจ้าเมืองสำคัญแถบนี้สองเมืองไม่ได้ไปร่วมก่อสร้างคือ พระยากรุงระ เมืองเมืองกรุงระ กับ พระยาสาเกตนคร เมืองสาเกตนคร (หรือเมืองร้อยเอ็ด)

ในตำนานกล่าวถึงว่า เมืองสาเกตนคร กับเมืองกรุงระเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กัน และเจ้าเมืองทั้งสองก็ไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ต่อมา พระยาทั้งสองได้ออกบวช เคนธุดงค์ พระยาสาเกตมอบบ้านเมืองให้ โอรส พระยากรุงระไปขึ้นกับเมืองสาเกต เมื่อเมืองทั้งสองมารวมกัน สาเกตนครจึงกลายเป็นเมืองใหญ่ โอรสของพระเจ้าสาเกตเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า พระเจ้าสุริยวงศาสิทธิเดชได้ปรับปรุงบ้านเมืองสืบต่อมา

ตำนานอุรังคธาตุในตอนทีกล่าวถึง เรื่องเมืองกรุงระ กับเมืองสาเกต มีมากและน่าสนใจ รายละเอียดไปอ่านจากตำนานพื้นบ้านที่ผู้เขียนได้รวบรวมและพิมพ์เผยแพร่แล้ว¹

ด้วยเหตุที่กรุงระนครเป็นเมืองที่ใกล้เคียงกับเมืองสาเกตนคร มีพระพุทธรูปสร้างเรื่อง จึงน่าเชื่อว่า บริเวณเมือง

¹ ประสิทธิ์ แก้วสิงห์ “ตำนานเมืองร้อยเอ็ดอุรังคนิทาน” การรวบรวมตำนานพื้นบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์ 2533. หน้า 25 – 35.

โบราณที่บ้านคันธาร์ ที่ชาวบ้านเรียกว่า เมืองคันธาร์ธราช น่าจะเป็นเมืองกुरुณะ ตามที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ

เมืองโบราณที่บ้านคันธาร์ เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ (ถ้าขับรถผ่านไปจะไม่เห็นความใหญ่ จะต้องเดินทางลงไปสำรวจดู) มีคูน้ำล้อมรอบ 3 ชั้น ทำให้มีกำแพงเมือง 2 ชั้น มีร่องรอยวิหารเก่าแก่ มีวัดร้างหลายแห่ง มีพระพุทธรูปยืนเก่าแก่ของเมือง

ตำนานพระยืนทั้งสององค์ น่าจะคลาดเคลื่อนได้หรือไม่ เพราะการสร้างพระพุทธรูปตามประเพณีจะสร้างจากความเลื่อมใสศรัทธา เมื่อเมืองนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมาจะมีเจ้าเมืองคนใดคนหนึ่งร่วมกับประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธาสร้างขึ้น การสร้างพระพุทธรูปข้าพเจ้าไม่เคยได้ทราบว่า สร้างพระพุทธรูปเพื่อล้างบาป การล้างบาปจะสร้าง เจดีย์ วิหาร แทน ดังนั้นประเด็นนี้ชาวกันทรวิชัยน่าจะไปได้พิจารณาใหม่

อนึ่ง พระพุทธกันทรวิชัย อภิสัมยักรรมนายก พระพุทธรูปประจำเมืองมหาสารคามปัจจุบันนี้ ก็ได้แบบพิมพ์มาจากพระพิมพ์ดินเผาจากเมืองกुरुณะนี้แต่เป็นเวลานานมาแล้ว ไม่ได้นำพระพุทธรูปดังกล่าวไปประดิษฐานไว้ที่เมืองนี้ เป็นที่น่าชื่นชมว่าขณะนี้ (พ.ศ. 2546) ชาวบ้านแห่งวัดโพธิ์ศรี บ้านสระ ได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่แบบพระพุทธรูปกันทรวิชัยขึ้นมาองค์หนึ่ง ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูน ผินพระพักตร์มาทางทิศตะวันตก ยังไม่ได้ตั้งชื่อและยังไม่ได้จัดงานเฉลิมฉลองข้าพเจ้าเห็นว่า น่าจะได้มีการนำพระพุทธรูปกันทรวิชัย ขนาดใหญ่สักองค์หนึ่ง

ไปประดิษฐานไว้ที่เมืองนี้ เพื่อจะเป็นหลักฐานให้ชาวชนรุ่นหลังได้รำลึกถึงประวัติศาสตร์บ้านเมืองต่อไป

ก่อนจบตอนนี้ผู้เขียนใคร่ขอเชิญชวนทุกท่านที่ขับรถผ่านไปมาเมืองนี้ ให้ลองขับรถและเดินเข้าไปสำรวจเมืองนี้อย่างจริงจัง ท่านจะพบความยิ่งใหญ่ สิ่งที่น่าสนใจความร่มรื่นอย่างน่าประทับใจ แล้วร่วมกันศึกษาดำเนินการและประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ร่วมกัน

5. ภูมิลักษณะของเมืองท่าขอนยาง

ที่ตั้งเมืองท่าขอนยางในอดีต คือ บริเวณบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ในปัจจุบันนี้ เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีวัด 3 วัด ได้แก่วัดเจริญผล (วัดใต้) วัดสว่างวารี (วัดท่า) วัดมหาผล (วัดเหนือ) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตั้งอยู่ใกล้วัดเจริญผล ปัจจุบันบ้านท่าขอนยางแบ่งการปกครองเป็น 3 หมู่บ้าน และเนื่องมาจากการตั้งมหาวิทยาลัยมหาสารคามที่ระหว่างตำบลท่าขอนยางกับตำบลขามเรียงทำให้หมู่บ้านท่าขอนยางเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เกิดบ้านพักนักศึกษาและอาหารที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก อีกไม่นานบ้านท่าขอนยางก็จะต้องพัฒนาเป็นเทศบาลต่อไป

บ้านท่าขอนยางตั้งอยู่บนที่สูงริมแม่น้ำชีฝั่งเหนือ ใกล้กับเนินดินสูงที่ชาวบ้านเรียกว่า โคนหนองไผ่ ศูนย์กลางของโคกหนองไผ่อยู่บริเวณต้นจะบก หน้าอาคารราชนครินทร์ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม การเลือกตั้งชุมชนขนาดใหญ่ที่สมัยก่อนจะเลือกชุมชนใกล้แหล่งน้ำ ใกล้ป่าไม้และมีอาณาบริเวณที่เหมาะสมแก่

การทำนา ทำขอนยางมีลักษณะดังกล่าว จึงทำให้ผู้คนพวกลู่อที่อพยพมาเมื่อปี พ.ศ. 2388 เลือกตั้งเมืองที่บริเวณนี้

ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำชีมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับเมืองท่าขอนยางได้แก่ บริเวณบ้านท่าพระ (เป็นสถานีรถไฟท่าพระ) บริเวณบ้านวังท่าหอขวง (เป็นเมืองโกสุมพิสัย) บริเวณบ้านกุดยางใหญ่ (เป็นเมืองมหาสารคาม) บริเวณบ้านท่าเสาธง (เป็นเมืองธวัชบุรี) บริเวณบึงโคน (เป็นเมืองเสลภูมิ) บริเวณบ้านสิงห์ท่า (เป็นเมืองยโสธร) บริเวณดงเค็ง ตรงข้ามกับเมืองยโสธร (เป็นบริเวณสักเลกของอาณาจักรสยามในภาคอีสาน) บริเวณบ้านดอนเสาธง (ที่ให้ยกขึ้นเป็นเมืองเกษตรวิสัยแต่เมื่อตั้งเป็นเมืองได้ย้ายไปตั้งที่ทุ่งกุลาร้องไห้ริมฝั่งแม่น้ำเสียวใหญ่ อำเภอเกษตรวิสัย ปัจจุบัน) บริเวณบ้านโป่ง คำไฮ นางเตี้ย (ที่ให้ยกขึ้นเป็นเมืองพนมไพร แคนมฤค แต่เมื่อตั้งเมืองย้ายมาตั้งที่บ้านเมืองแสน อำเภอพนมไพร ปัจจุบัน และอีกแห่งหนึ่งคือ ที่บ้านเวินชาย (เป็นเมืองบุหาชนะจังหวัดยโสธรในปัจจุบันนี้) จากการศึกษาลักษณะการตั้งเมืองทุกเมืองดังกล่าวมาแล้วจะพบว่า การตั้งเมืองจะตั้งอยู่ที่สูงที่น้ำท่วมไม่ถึง ใกล้บริเวณที่อุดมสมบูรณ์ที่เหมาะสมแก่การทำนา และมีป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร บางเมืองจะตั้งในที่ต่ำสูงนัก น้ำอาจจะท่วมถึงได้ สมัยก่อนนั้นชาวบ้านแถบลุ่มน้ำชีไม่กลัวน้ำท่วม แต่กลัวฝนแล้ง เพราะถึงน้ำจะท่วมก็ยังมีข้าวเหลือพอกิน ช้ำยังมีปลาอุดมสมบูรณ์อีก

6. การตั้งและพัฒนาการของเมืองท่าขอนยาง

ในปี พ.ศ. 2388 ภายหลังจากปราบกบฏอนุวงศ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีนโยบายล้มเลิกอาณาจักรเวียงจันทน์ จึงสั่งให้ทำลายเวียงจันทน์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ป้อม อมาตยกุล) กับพระยามหาสงครามมาตั้งกองตระเวนอยู่ที่เมืองนครพนม ทำหน้าที่กวาดต้อนผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเมืองทางฝั่งขวา กองทัพสยามได้กวาดต้อนชาวเมืองคำเกิด คำม่วน ซึ่งเป็นพวกญ้อ พวกผู้ไท พวกแสก พวกกะโซ่ พวกกะเลิง และพวกไทยดำ ข้ามแม่น้ำโขงมาเป็นจำนวนมาก กลุ่มที่ถูกอพยพมาเป็นกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มของพระคำก้อน เจ้าเมืองคำเกิดคำม่วน เป็นกลุ่มพวกญ้อ พระคำก้อน เจ้าเมืองพร้อมด้วยอุปฮาด ราชบุตร ราชวงศ์ ของเมืองคำเกิดคำม่วนได้อพยพเข้ามา พระยามหาอำมาตยาธิบดี (ป้อม) ได้มอบให้เจ้าเมืองกาฬสินธุ์หาที่ตั้งเมืองให้แก่พระคำก้อน ดูเหมือนว่าจะให้มาตั้งเมืองที่บริเวณบ้านคันธาร์ร้าง แต่พระคำก้อนเห็นว่าไม่เหมาะสมที่ตั้งเป็นเมือง เพราะเป็นเมืองร้าง จึงได้มาตั้งที่ท่าขอนยางริมแม่น้ำชีฝั่งเหนือ ซึ่งใกล้แม่น้ำชีอันอุดมสมบูรณ์ และใกล้กับโคกหนองไผ่ซึ่งเป็นที่สูง ถ้าจะข้ามไปริมฝั่งแม่น้ำชีฝั่งใต้ก็ไม่ได้ เพราะมันเป็นเขตเมืองร้อยเอ็ด (ยังไม่ตั้งเมืองมหาสารคาม)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ชาวญ้อกลุ่มนี้ตั้งอยู่ที่ท่าขอนยาง พระราชทานนามเมืองว่า เมืองท่าขอนยาง โปรดเกล้าฯ ให้ พระคำก้อนเป็น พระสุวรรณภักดี เจ้าเมือง

ท่าขออนยาง คนแรก เป็นเมืองจัตวา ขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ซึ่งเป็นเมืองเอกส่งส่วยผลเร็ว 407 คน เป็นผลเร็ว 40 หาบ คิดหาบละ 5 ตำลึง รวมเป็นเงินแทนผลเร็วปีละ 10 ชั่ง และพระราชทานเงินตรา 5 ตำลึง พร้อมสิ่งของตามตำแหน่งยศแก่พระสุวรรณภักดี¹

พระสุวรรณภักดี (คำก่อน) เจ้าเมืองคนที่ 1 ตั้งเมืองท่าขออนยาง ได้ร่วมกับราษฎรที่อพยพมาสร้างวัดขึ้น 3 วัด ดังกล่าวมาแล้ว ได้ประกอบอาชีพทำมาหากินอยู่ฝั่งเหนือของฝั่งแม่น้ำชี เพราะฝั่งใต้ของแม่น้ำชีเป็นเขตเมืองร้อยเอ็ด หลังจากนั้นอีก 20 ปีคือ ปี พ.ศ. 2408 จึงมีการตั้งเมืองมหาสารคามขึ้นตั้งแต่นั้นมาเขตฝั่งใต้ของแม่น้ำชีก็เป็นเขตเมืองมหาสารคาม และเมื่อถึงปี พ.ศ. 2417 ก็ได้โปรดเกล้าให้ตั้งเมืองกันทรวิชัยขึ้นอีกที่บริเวณบ้านคันธาร์แต่เมื่อตั้งเมืองได้ย้ายมาตั้งที่บ้านมะขามเต่า ใกล้กับเมืองท่าขออนยาง จนเกิดความขัดแย้งระหว่างเมืองท่าขออนยางกับเมืองกันทรวิชัยขึ้น ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไป

จากการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองท่าขออนยางพบหลักฐานน้อยมากทั้งๆ ที่ระยะเวลาในประวัติศาสตร์ผ่านมาไม่นานเท่าใดนัก พบหลักฐานแต่เพียงว่า พระสุวรรณภักดี (คำก่อน) เจ้าเมืองคนที่ 1 ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. 2396 จึงให้อุปฮาด (ไม่ปรากฏนาม) เป็นพระสุวรรณภักดีคนที่ 2 แทน ให้ทำหनु บุตรพระสุวรรณภักดี

¹ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 195.

(คำก่อน) เป็นอุปฮาด เมื่อพระสุวรรณภักดีคนที่ 2 ถึงแก่นิจกรรมในปีใดไม่ปรากฏโปรดเกล้าให้อุปฮาด (หนู) ขึ้นเป็นพระสุวรรณภักดีคนที่ 3 เลื่อนราชวงศ์ขึ้นเป็นอุปฮาด ให้ท้าวพรหมาเป็นราชวงศ์พระสุวรรณภักดี (หนู) เข้าเมืองท่าขอนยางคนที่ 3 ปกครองต่อมาถึงปี พ.ศ. 2426 เกิดไม่พอใจกับเมืองกาฬสินธุ์ จึงอพยพครอบครัวจากเมืองท่าขอนยางไปทำราชการขึ้นกับเมืองท่าอุเทน ทำให้คนในเมืองนี้บางส่วนอพยพไปตั้งถิ่นฐานตามทีต่าง ๆ ได้แก่ ไปอยู่ที่บ้านนาสูง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี บ้านกุดนางแดง บ้านหนามแท่ง อำเภอพรหมนิคม บ้านจำปา บ้านคอกนอ บ้านบุงเป่า บ้านนาสีนวน อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร บ้านสิม บ้านหนองแวง บ้านสา บ้านอิต้อ อำเภอยางตลาด บ้านหนองไม้ตาย บ้านโคกเครือ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

เมื่อพระสุวรรณภักดี (หนู) เข้าเมืองท่าขอนยางคนที่ 3 อพยพครอบครัวและผู้คนจำนวนหนึ่งจากเมืองท่าขอนยางไปทำราชการขึ้นกับเมืองท่าอุเทนแล้ว เมืองท่าขอนยางจึงไม่มีเจ้าเมืองปกครองโปรดเกล้าให้ท้าวพรหมาเป็นผู้รักษาราชการเมือง ครั้นท้าวพรหมาถึงแก่กรรมแล้วท้าวหงษ์ได้เป็นผู้รักษาราชการเมืองแทน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เมืองท่าขอนยางได้ลดความสำคัญลง และในที่สุดได้ยุบเมืองท่าขอนยางลงในการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในภาคอีสาน ในปี พ.ศ. 2444 กล่าวคือ ในปีนี้มีการจัดระเบียบการปกครองใหม่

ให้คงเมืองที่มีความสำคัญไว้ และให้ยุบเมืองเล็กลงเป็นอำเภอ หรือ ตำบล¹ เมืองท่าขอนยางถูกยุบลงเป็นตำบลท่าขอนยางมาจนถึงบัดนี้

7. ภูมิลักษณะของเมืองกันทรวิชัย

เมืองกันทรวิชัยตั้งอยู่ที่ฝั่งเหนือของแม่น้ำชี ห่างจากแม่น้ำชี และเมืองท่าขอนยางประมาณ 10 กิโลเมตร ในสมัยก่อนยังไม่มีทางรถยนต์ มีทางเกวียนติดต่อกับเมืองกาฬสินธุ์ ผ่านบ้านคันธาร์มาที่ท่าขอนยางข้ามแม่น้ำตรงด้านตะวันตกวัดเจริญผลบ้านท่าขอนยางตรงไปเมืองมหาสารคาม เส้นทางนี้เป็นทางเกวียนใช้ได้เฉพาะ

¹ เมืองในท้องที่เขตเมืองกาฬสินธุ์ถูกยุบเป็นตำบลได้แก่ เมืองท่าขอนยาง เมืองแซงบาดาล เมืองภูแล่นช้าง เมืองที่ยุบลงเป็นอำเภอได้แก่ เมืองกุฉินารายณ์ เมืองสหัสขันธ์ และเมืองกมลาไสย

ชื่อ ท่าขอนยาง ได้นำมาตั้งเป็นอำเภอท่าขอนยางในจังหวัดมหาสารคาม ต่อมาเปลี่ยนเป็น อำเภอบรบือ

ชื่อ แซงบาดาล ได้นำไปตั้งเป็นชื่ออำเภอแซงบาดาลในจังหวัดร้อยเอ็ด ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอธวัชบุรี

ชื่อ ภูแล่นช้าง ได้นำไปตั้งเป็นอำเภอภูแล่นช้าง จังหวัดกาฬสินธุ์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอยางตลาด ชาวอำเภอยางตลาดจึงนิยมตั้งนามสกุลที่ขึ้นต้นว่า “ภู” หมายถึง มาจากภูแล่นช้าง หรือ ภูแดนช้าง

ฤดูแล้งถ้าถึงฤดูฝนใช้ไม่ได้ การติดต่อกันระหว่างกันทรวิชัยกับมหาสารคามทั้งฤดูแล้งและฤดูฝนใช้เส้นทางกันทรวิชัย ผ่านบ้านมะขามเต่า ไปยังบ้านท่าประทาย แล้วตรงไปยังนตัวเมืองมหาสารคาม (คุ้มวัดโพธิ์ศรี, วัดมหาชัย)

เมืองกันทรวิชัยเมื่อตั้งครั้งแรกไม่ได้ตั้งอยู่ที่บ้านโคกพระดังที่เห็นอยู่ปัจจุบัน แต่ได้มาตั้งเมืองอยู่ที่บ้านมะขามเต่า ห่างจากเมืองท่าขอนยางเพียง 5 กิโลเมตรเท่านั้น ซึ่งเมืองทั้งสองนี้ก็ไม่ได้มีการแบ่งเขตเมืองกันอย่างชัดเจน จนในที่สุดก็เกิดคีความแย้งเขตเมืองกันขึ้น ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปเมื่อกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองกันทรวิชัย

กันทรวิชัยเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์มาแล้วตั้งแต่อดีต ตั้งอยู่ใกล้กับชุมชนโบราณขนาดใหญ่มาก แต่ชุมชนดังกล่าวร้างไปเป็นเวลานาน จึงได้มีการตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นมาอีก วิถีชีวิตผู้คนเมืองนี้ต้องอาศัยน้ำชี และหนองใหญ่ที่ชื่อหนองบัวและยังมีห้วยเชียงส่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญ ถ้าห้วยสายบาตรด้านทิศตะวันตกติดต่อเมืองขอนแก่น ถ้าห้วยกุดสังข์ ทางด้านเหนือ

อาณาเขตเมืองกันทรวิชัย เมื่อแรกตั้งเมืองครอบคลุมไปถึงเขตอำเภอโกสุมพิสัย ฝั่งเหนือแม่น้ำชี รวมไปถึงเขตอำเภอเขียงยืน และอำเภอชื่นชมในปัจจุบันนี้ มีหมู่บ้านใหญ่หลายแห่งได้แก่ มะค่าหนองอีตื้อ มะขามเต่า ท่าขอนยาง มะโม หนองซอน หนองหว้า เป็นต้น

หมู่บ้านเหล่านี้มีหลักฐานเกิดเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
ซึ่งยังไม่มีผู้ศึกษา ผู้เขียนจะได้นำมากล่าวถึงในตอนต่อไป

8. การตั้งและการพัฒนาเมืองกันทรวิชัย

เมืองกันทรวิชัยตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. 2417 พระยาไชยสุนทร
(หนู) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์มีใบบอกขอตั้งบ้านคันธาร์ขึ้นเป็นเมือง ขอ
ตั้งเพี้ย คำมูล หลานพระขัติยะวงศา (ทน) อดีตเจ้าเมืองร้อยเอ็ดเป็น
เจ้าเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้
ยกบ้านคันธาร์ขึ้นเป็นเมือง พระราชทานนามว่า “กันทรวิชัย” ให้เพี้ย
คำมูล เป็น “พระปทุมวิเศษ” เจ้าเมือง ให้เพี้ยเวียงแก เป็นอุปฮาด
เพี้ยเมืองทอง เป็นราชวงศ์ เพี้ยไชยสุริยาเป็นราชบุตร เพี้ยนามวิเศษ
เป็น หลวงจ่านักดี ผู้ช่วยราชการเมือง พระราชทานเครื่องยศตาม
ตำแหน่งยศ

ตามธรรมเนียมการตั้งเมืองสมัยนั้น เจ้าเมืองเอกจะเป็นผู้ขอ
ตั้ง โดยทำใบบอกไปยังสมุหนายก ผู้ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ แจ้งขอ
ยกหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง ขอตั้งเจ้าเมือง และคณะกรรมการเมือง¹

1 คณะกรรมการเมือง ที่เรียกว่า “อาญาสี่” หรือ อาษญาสี่ ได้แก่

เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร

* เมืองท่ง ภาษาลาดินเขียนว่า Tong เมื่อเสนอไปกรุงเทพฯ เข้าใจ
ผิดเขียนเป็นทอง จึงเข้าใจว่า เมืองนี้เ็นแหล่งที่มีทองคำมาก จึงตั้งว่า
สุวรรณภูมิ ซึ่งแปลว่า เมืองทอง

สมุหนายกที่กรุงเทพฯ จะพิจารณาว่า จะตั้งชื่อเมืองตามนามหมู่บ้านเดิม เช่น ยกบ้านเมืองเสื่อ เป็นเมือง พยัคฆภูมิพิสัย ยกบ้านกุดลิง เป็นเมืองวานรนิวาส ยกบ้านหัวช้าง เป็นเมืองจตุรพักตรพิมาน ยกบ้านเมืองท่ง (Tong) เป็นเมืองสุวรรณภูมิ* เป็นต้น หลังจากพระราชทานนามเมืองแล้วก็ตั้งเจ้าเมืองในตราตั้งเจ้าเมืองจะพระราชทานนามที่เรียกว่า ราชทินนาม เช่น พระปฐมวิเศษ เจ้าเมืองกันทรวิชัย พระสุวรรณภักดี เจ้าเมืองท่าขอนยาง พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคาม พระ หรือ พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ดังนั้นเมื่อเขียนราชทินนาม เจ้าเมืองต่างๆ จะต้องเขียนชื่อเดิมกำกับไว้ด้วยเพื่อระบุตัวบุคคล เช่น พระปฐมวิเศษ (คำมุด) พระสุวรรณภักดี (คำก้อน) เป็นต้น การตั้งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร จะจัดทำเป็น ใบตราตั้ง แล้วพระราชทานเครื่องยศตามตำแหน่ง

สถานที่ตั้งเมือง เมื่อได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านใดขึ้นเป็นเมือง ปรากฏว่าเมื่อมาตั้งเมืองไม่ได้ตามสถานที่ขอตั้งเมือง เช่น ขอยกบ้านคันธาร์ร้างขึ้นเป็นเมือง แต่เวลาตั้งเมืองไปตั้งที่บ้านมะขาม เฒ่าจึงขัดแย้งกับเมืองท่าขอนยาง ขอยกบ้านเมืองเสื่อขึ้นเป็นเมือง

* เมืองท่ง ภาษาลาดินเขียนว่า Tong เมื่อเสนอไปกรุงเทพฯ เข้าใจผิดเขียนเป็นทอง จึงเข้าใจว่า เมืองนี้เป็นแหล่งที่มีทองคำมาก จึงตั้งชื่อว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งแปลว่า เมืองทอง

พัยคณภูมิพิสัย แต่มาตั้งเมืองที่บ้านนาท่า ขอยกบ้านนาเลาเป็นเมืองวาปีปทุม แต่มาตั้งเมืองที่บ้านหนองแสง ขอยกบ้านคอนเสาโสงเป็นเมืองเกษตรวิสัย แต่มาตั้งเมืองที่บ้านกู่กระโดนห่างออกไปเกือบร้อยกิโลเมตร ขอยกบ้านโปงเป็นเมืองพนมไพรแคนมฤค แต่เวลาตั้งเมืองมาตั้งที่บ้านเมืองแสน กรณีเช่นนี้เกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 50 กรณีในประวัติศาสตร์อีสาน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงเขตเมืองและแย่งชิงผู้คนระหว่างเมืองต่างๆ ในยุคนั้น เป็นคดีความฟ้องร้องกันเป็นจำนวนมาก

การตั้งเมืองกันทรวิชัยน่าจะมีเบื้องหลังอะไรหรือไม่เป็นเรื่องที่น่าศึกษา เพราะแต่เดิมบริเวณนี้มีเมืองท่าขอนยางตั้งอยู่ก่อนแล้ว ชาวเมืองท่าขอนยางเป็นพวกญ้ออพยพ ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งแต่สมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ ตามสำนึกการเป็นชนกลุ่มน้อยยังคงมีอยู่ในสมัยนั้น เมืองท่าขอนยางตั้งอยู่คนละฝั่งแม่น้ำชีกับเมืองมหาสารคาม ต่อมาเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ได้ขอตั้งเมืองกันทรวิชัย และขอตั้งคนเมืองมหาสารคามมาเป็นเจ้าเมือง เมื่อตั้งเมืองก็มาตั้งที่บ้านมะขามเต่าห่างกันเพียง 6 กิโลเมตร และในที่สุดก็ทะเลาะวิวาทกันในเรื่องเล็กน้อย เป็นคดีความฟ้องร้องกันไปถึงกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ดังกล่าวคงทำให้

เจ้าเมืองท่าขอนยาง ได้รับผลกระทบด้านจิตใจมากพอสมควร จนถึงกับไม่ทนอยู่ต่อไปพาครอบครัวและญาติพี่น้องไปอยู่เมืองท่าอุเทน¹

เมืองกันทรวิชัย มีการย้ายเมืองจากบ้านมะขามเต่ามาตั้งที่ริมหนองบัว บ้านคันธาร์ และต่อมาได้ย้ายมาที่บ้าน โศกพระ มีฐานะเป็นหัวเมืองจัตวาขึ้นต่อเมืองกาฬสินธุ์ มีเจ้าเมืองปกครอง 2 คน คือ พระปฐมวิเศษ (คำมูล) เป็นเจ้าเมืองคนแรกปกครองระหว่าง พ.ศ. 2417-2426 (ไปแก้คดีความและถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ) กับ พระปฐมวิเศษ (ทองคำ) ซึ่งเป็นหลานของพระขัติยวงศ์ศา (จันทร์) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด มาเป็นเจ้าเมืองตั้งตั้งแต่ พ.ศ. 2426 - 2444 ครั้นถึงปี พ.ศ. 2444 เมืองกันทรวิชัยถูกยุบลงเป็นอำเภอกันทรวิชัยมีนายขุ่ม (ยังไม่มีนามสกุล) เป็นนายอำเภอคนแรก และในปีนี้มีกรยุบเมืองท่าขอนยางลงเป็นตำบล ประวัตินี้เมืองทั้งสองกลายมาเป็น ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ประวัติศาสตร์ที่ไม่ยาวนานนักของเมืองทั้งสองมีเหตุการณ์ที่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์แต่ยังไม่มีการศึกษาโดยละเอียดอยู่ 3 เหตุการณ์คือ

¹ ปีที่เจ้าเมืองท่าขอนยางอพยพไปอยู่เมืองท่าอุเทนและชาวเมืองท่าขอนยางได้อพยพไปอยู่ที่หลายแห่งในภาคอีสาน คือ พ.ศ. 2426 ตรงกับปีที่เจ้าเมืองมหาสารคาม ไปตั้งเมืองโกสุมพิสัย และยกฝั่งเหนือของแม่น้ำชีที่เคยเป็นเขตเมืองกาฬสินธุ์ไปให้เมืองโกสุมพิสัย

1. คดีความระหว่างเจ้าเมืองท่าขอนยางกับเจ้าเมืองกันทรวิชัยเรื่อง ควายเมืองท่าสองคอนไปกินข้าวเมืองกันทรวิชัย
2. คดีความพระปฐมพิเศษ (คำมูล) เป็นความกับเพี้ยเมืองกลาง เมืองมหาสารคาม จนคนทั้งสองไปถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ
3. อ้ายวุทธา หรือ อุทธา กับอ้ายบุญธิสารก่อการกำเริบที่บ้านหมาโม หนองซอน

ผู้เขียนได้ไปพบเอกสารดังกล่าวที่กองจดหมายแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2516 คือ เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมาแล้ว เอกสารบางส่วนที่ผู้เขียนได้คัดลอกมาได้หายไป กลับไปคู่อีกครั้งในปีนี้อาจไม่พบเอกสารยังคงมีอยู่ แต่ผู้เขียนมีเวลาจำกัด จึงทำให้ได้งานเขียนงานนี้จะใช้เอกสารที่ผู้เขียนมีอยู่ และจะอ้างถึงเอกสารที่ยังหาไม่พบ ผู้สนใจศึกษาเรื่องนี้ น่าจะได้ศึกษาค้นคว้าให้ลึกซึ้งต่อไป การเขียนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ผ่านมาจะเขียนลักษณะเป็นวรรณกรรมสุดดี ผู้เขียนต้องขอภัยที่จำเป็นจะต้องเขียนถึงเรื่องความขัดแย้งเรื่องการทะเลาะวิวาท ซึ่งอาจจะกระทบกระเทือนต่อตัวบุคคลและวงศาคณาญาติผู้เขียนจะพยายามเขียนไปตามข้อเท็จจริง ไม่มีเจตนาจะทำให้ผู้ใดได้รับความเสียหาย

- 8.1 คดีความระหว่างเจ้าเมืองท่าขอนยางกับเจ้าเมืองกันทรวิชัย

คดีความระหว่างเมืองท่าขอนยางกับเมืองกันทรวิชัยเรื่อง ควายเมืองท่าขอนยางไปกินข้าวเมืองกันทรวิชัยคดีความเรื่องนี้ผู้เขียนได้ไปพบเอกสารที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติกรุงเทพมหานคร

เมื่อ ปี พ.ศ. 2516 ขณะที่ผู้เขียนไปค้นคว้าจะเขียนวิทยานิพนธ์ เมื่อพบแล้วได้คัดลอกลงในสมุดปกอ่อนเล่มหนึ่งเก็บไว้ มาถึงบัดนี้เอกสารดังกล่าวที่ข้าพเจ้ามีอยู่ได้หายไปอย่างน่าเสียดาย ข้าพเจ้าได้ตามไปสืบค้นต้นฉบับเอกสารเดิม แต่เนื่องจากเวลาล่วงเลยมาถึง 30 ปีแล้วและข้าพเจ้ามีเวลาจำกัดจึงไม่สามารถจะค้นหาเอกสารดังกล่าวได้ แต่เรื่องที่ข้าพเจ้าจดจำได้พอสรุปได้ดังนี้

หลังจากที่มีก่อตั้งเมืองกันทรวิชัยโดยพระปทุมวิเศษ (คำมูล) มาตั้งเมืองที่บ้านมะขามเต่าแล้ว เมืองทั้งสองก็ได้ทำมาหากินในลำน้ำชี ทำไร่ ทำนาในบริเวณรอบเมืองของแต่ละฝ่าย อยู่มาปีหนึ่งปีใดจำไม่ได้ ผูกควายเมืองท่าขนอยางได้ไปกินข้าวในนาของเมืองกันทรวิชัย เมืองกันทรวิชัยเรียกร้องค่าเสียหายจากเมืองท่าขนอยาง เมืองท่าขนอยางไม่ยอมชดใช้ค่าเสียหายโดยอ้างว่า เมืองกันทรวิชัยมาตั้งเมืองในเขตแดนของตน และฟ้องร้องไปยังกรุงเทพฯ เจ้าเมืองทั้งสองต้องไปแก้คดีความกันที่กรุงเทพฯ ในที่สุดตัดสินว่า ให้เมืองกันทรวิชัยย้ายจากบ้านมะขามเต่าไปตั้งที่บ้านคันธาร์ร้างตามที่ขอตั้งเมือง ดังนั้นจึงได้ย้ายเมืองกันทรวิชัยไปตั้งที่บ้านโคกพระ (ไม่ตั้งที่บ้านคันธาร์ เพราะเป็นเมืองร้าง กล่าวว่าเป็นสิริมงคล) คงมีแต่จวนเจ้าเมืองตั้งที่บริเวณบ้านคันธาร์ในปัจจุบัน

ความสำคัญของเหตุการณ์ไม่ได้อยู่ที่การทะเลาะวิวาทกันระหว่างเมือง แต่ได้แสดงให้เห็นถึงนัยทางประวัติศาสตร์ในหลายเรื่องคือ ปัญหาการตั้งเมือง ปัญหาการแย่งชิงเขตเมือง ความเชื่อเรื่องที่จะไม่ตั้งเมืองในบริเวณที่เป็นเมืองร้าง การตัดสินคดีความระหว่าง

เมือง จะต้องไปว่าคดีความกันที่กรุงเทพฯและใช้เวลานาน คัดสินคดีความเสร็จแล้วคู่ความไม่ปฏิบัติตาม กรุงเทพฯที่อยู่ห่างไกลติดตามไม่ได้ คำตัดสินว่าอย่างไรก็ไม่มีใครทราบเพราะไม่มีการประกาศดังเช่นปัจจุบัน ให้ย้ายเมืองไปอยู่ที่ขอตั้งไม่ไปแต่ย้ายไปตั้งที่อื่น คดีความแย้งซึ่งผู้คนและคดีความแย้งเขตเมือง เป็นคดีความในหัวเมืองที่มีมากที่สุด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวงานทางราชการมีนโยบายห้ามไม่ให้ตั้งเมือง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2428 เป็นต้นมา

8.2 คดีความพระปฐมวิเศษ (คำมูล) เจ้าเมืองกันทรวิชัยเป็นความกับเพี้ยเมืองกลาง เมืองมหาสารคาม

หลักฐานคดีความเรื่องนี้ ในการศึกษาค้นคว้าของ เดิม วิภาคพจนกิจ ในหนังสือประวัติศาสตร์อีสานพบหลักฐานว่า ครั้นถึง ปี พ.ศ. 2425 พระปฐมวิเศษ (คำมูล) เจ้าเมืองกันทรวิชัยได้เป็นความกับเพี้ยเมืองกลาง เมืองมหาสารคาม จึงโปรดเกล้าให้ทั้งสองท่านลงไปชำระคดีที่กรุงเทพฯ จนเพี้ยเมืองกลาง แดพระปฐมวิเศษ (คำมูล) ถึงแก่กรรมทั้งสองคนที่กรุงเทพฯ ไม่พบหลักฐานว่าเป็นคดีความเรื่องอะไร พยายามสอบถามผู้ที่น่าจะรู้ก็ไม่รู้ หาเอกสารก็ไม่พบ ผู้รู้ที่เขียนประวัติศาสตร์เมืองมหาสารคาม ก็ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ ท่านที่สนใจน่าจะได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ต่อไป ประเด็นนี้เป็นความขัดแย้งกันเองระหว่าง กลุ่มเจ้าเมืองมหาสารคาม เพราะพระปฐมวิเศษ (คำมูล) ก็เป็นคนเมืองมหาสารคาม

เมื่อพระปฐมวิเศษ (คำมูล) ถึงแก่อนิจกรรมที่กรุงเทพฯ เพี้ยเวียงแกซึ่งเป็นอุปฮาด กับเพี้ยไชยสุริยา ซึ่งเป็นราชบุตร ได้เป็นผู้รักษาราชการเมืองต่อมา เพี้ยเวียงแกเห็นว่าตนเป็นคนชราจึงมีใบบอกขอท้าวทองคำ หลานของพระขัติยวงศา (จันทร์) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดมาเป็นเจ้าเมืองแทน

อนุสรณ์สถานเป็นที่ระลึกถึงพระปฐมวิเศษ (คำมูล) ที่อยู่ศาลพระปฐมวิเศษ (คำมูล) บ้านมะขามเต่าพัฒนา ตำบลมะขามเต่า อำเภอกันทรวิชัยปัจจุบัน ณ. ที่แห่งนี้ยังมีศาลเจ้าเมืองแสน อยู่คู่กันด้วย มีวัดที่สร้าง 2 วัด คือ วัดนิมิตรมงคลกับวัดศรีมงคล (วัดใต้) เป็นวัดคู่บ้านสำคัญของบ้านมะขามเต่าพัฒนาที่ตั้งครั้งแรกของเมืองกันทรวิชัย

8.3 อ้ายอุทธา หรืออุทธา¹ กับอ้ายบุญธิสารก่อกำเริบที่บ้านหมาโมหนองซอน

บ้านหมาโม คือ บ้านมะโม ใกล้กับบ้านหนองซอน ตั้งอยู่ในเขตอำเภอยางชุมน้อยปัจจุบันนี้ หมู่บ้านสองแห่งนี้เป็น หมู่บ้านที่มีความสำคัญ และปรากฏหลักฐานในประวัติศาสตร์ ปรากฏหลักฐานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่า เมื่อวันที่ 14 มกราคม รศ.117 (ตรงกับ พ.ศ. 2441) พระยายมราชได้ทำหนังสือ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ได้รับใบบอกจากกรม

¹ อ้ายอุทธา มีชื่อว่า พระศรีวราชา

หมื่น สรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่ ผู้สำเร็จราชการมณฑล
 อีสานว่า อ้ายอุทธากับอ้ายบุญธิสาร ซึ่งเป็นผู้คุมท้าวเพี้ยตัวเล็กอยู่
 บ้านหนองซอนหมาโม แวงเมืองกาฬสินธุ์ ทำการขัดแย้ง
 ไม่ให้ตัวเล็กเสียส่วยและรับใช้ราชการในเมืองกาฬสินธุ์ กรมหมื่น
 สรรพสิทธิ ได้สั่งให้ข้าหลวงจับตัว ได้แต่ท้าวเพี้ยราษฎรที่สมัครไป
 ขึ้นกับอ้ายอุทธามาทำโทษบ้าง แต่อ้ายอุทธาหนีไปอยู่เมือง
 เวียงจันทน์ ต่อมารายภูรในหมู่บ้านเหล่านั้นก็พากันกำเริบ มีอ้ายคำ
 ไม่นบุตรอ้ายอุทธาเป็นหัวหน้า อ้ายอุทธาออกหมายเกณฑ์เอาไม้และ
 หน้จากกำนัน ไปทำที่พักไว้คอยรับไวส์กงสุลฝรั่งเศส พระสิทธิศักดิ์¹
¹ ได้เกณฑ์กำลังออกไปจับตัวอ้ายคำไม² กับตาแสงหาได้ไม่ ได้แต่ผู้
 เป็นปลายเหตุรวม 10 คน มาถามให้การไม่รับ กรมหมื่นสรรพสิทธิ
 จึงได้สั่งให้ไต่สวน ถ้าเห็นว่าไม่มีผิดก็ให้ปล่อยตัวไป ถ้าพิจารณาได้
 ความจริงก็ให้ตัดสินลงโทษตามกฎหมาย กระทรวงมหาดไทยได้
 เห็นชอบและได้แจ้งเรื่องให้กระทรวงการต่างประเทศทราบด้วย³

ต่อมามีใบบอกของกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ถึง
 กระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 30 กันยายน รศ.117 (พ.ศ.2441) และ
 ใบบอกลงวันที่ 15 ตุลาคม กับลงวันที่ 26 พฤศจิกายน ทั้งสองฉบับ

¹ พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขตร ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม

² อ้ายคำไม คือ ท้าวบุญธิสาร

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารหมายเลข ร.5 ม 57/17 เรื่อง
 อ้ายอุทธาหรืออุทธากับอ้ายบุญธิสารก่อกำเริบที่แขวงเมืองกาฬสินธุ์

มีใจความว่า พระวิจิตรศาสตร์มีหนังสือรับสั่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมยังร้อยตรีนายพรหม ข้าหลวงเมือง กาศสินธุ์ว่า ราษฎรในหมู่บ้านหนองซอน บ้านหามาโมกับหมู่บ้านที่ ใกล้เคียงรวม 7 ตำบล ทำการกำเริบเที่ยวกะเกณฑ์ซื้อข้าวตามบ้าน ต่าง ๆ ไว้คอยรับพวกคนครัวเวียงจันทน์และตั้งเกลี้ยกล่อมผู้คน ที่อายค่าไมบุตรอายุอุทธา (ศรีวราช) เป็นหัวหน้า ฝ่ายผู้ว่าราชการ เมืองคันทวิชัย ก็มีใบบอกเข้ามายังร้อยตรีพรหมว่า เฝ้าแก่กับนาย เชียงสิง บ้านหนองซอนพวกอายุอุทธาไว้คอยต้อนรับไวส์กุงสุล ฝรั่งเศสด้วย พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขตร ข้าหลวงเมืองมหาสารคาม แต่งกรรมการไปสืบสวนได้ความว่า เพี้ยโคต ตาแสงบ้านหนองซอน เป็นผู้ออกหมายเกณฑ์เอาไม้ เอาหญ้าจากราษฎรมาปลูกที่พักรับ ไวส์กุงสุลฝรั่งเศส แต่ยังหาต้นไม้ได้ปลูกไม่ แต่ข้อที่ว่าอายค่าไม กะเกณฑ์เอาข้าวจากราษฎรนั้นเป็นอายค่าไมไปเที่ยวว่าซื้อตามราคา ฝ่ายราษฎรเจ้าของข้าวอยากได้เงินก็ขายข้าว ขนส่งไปให้อายค่าไมที่ บ้านหนองซอน พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขตรกับร้อยตรีนายพรหม จึงได้ เกณฑ์กำลังยกออกไปจับตัวอายค่าไมกับตาแสงผู้ออกหมาย พอกอง จับไปถึง เพี้ยโคต ตาแสงบ้านหนองซอนผู้ต้นเหตุก็หลบหนีไป เวียงจันทน์เสียหายจับได้ไม่ จับได้แต่กรรมการตาแสง กำหนด ผู้ปลาย เหตุ รวม 10 คน มาถามให้การปฏิเสธ ไม่รับพระสิทธิศักดิ์ สมุทรเขตรได้แต่งกรรมการคอยสอดแนมสืบจับอายค่าไมกับเพี้ย โคตตาแสงต่อไป

พระเจ้าน้องยาเธอกรมสรรพสิทธิพิเศษประสงค์ ทรงมีตอบยังพระสิทธิศักดิ์ฯ ว่า การคอยสืบจับอ้ายคำไมนั้นชอบแล้ว แต่กรมการตาแสงที่จับไว้ 10 คน ให้พิจารณาให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว ถ้าผิดให้ลงโทษ ถ้าไม่ผิดให้ปล่อยตัวไป และทางกระทรวงมหาดไทยก็ได้เห็นชอบด้วยในการปฏิบัติดังกล่าว

เหตุการณ์ดังกล่าวได้ยึดติดต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2448 พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสรรพสิทธิพิเศษประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการมณฑลอีสานได้รับรายงาน จากเมืองกาฬสินธุ์ว่า เมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2448 (รศ.124) พระศรีวรวงษ (อุทษา) ซึ่งหนีไปเวียงจันทน์ครั้งพระยาพิไชยธรรรงค์สงคราม เป็นข้าหลวงอยู่ได้คุมพรรคพวกประมาณ 20 คน มาพักอยู่วัดบ้านหนองซอนและคันธิไชย เก็บเอาเงินช่วยจากราษฎรแขวงท่าขอนยางและคันธิไชยไป ข้าหลวงได้จัดกำลัง 40 คนออกไปจับแล้ว

กรมขุนสรรพสิทธิพิเศษประสงค์ได้ทรงตอบเมืองกาฬสินธุ์ว่าการจับกุมถ้าจะเดินทางให้สุขุมได้จะดี และจะต้องให้ได้รับแจ้งต่อผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน กับว่าเรื่องนี้ยุ่งยากมาก และพระยาพิไชยธรรรงค์สงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสระบุรีเข้าใจดี พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสรรพสิทธิพิเศษประสงค์ทรงเห็นว่า ครั้งนี้น่าจะเกิดเป็นองค์อุทษาศรีวรวงษขึ้นได้ แต่ข้าหลวงและเจ้าเมืองทางนี้ค่อนข้างจะอ่อนส่วนตำรวจภูธรก็ร้องว่า คนบริเวณนี้น้อยนัก หรือทางไกลจากเมือง

อุบลมาก* พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ทรงขอให้ทางกรุงเทพฯ ส่งมณฑลอุดรให้ช่วยสกัดจับผู้ร้ายรายนี้ด้วย

ในเรื่องนี้ทางกระทรวงมหาดไทยได้ดำเนินการโดยสุ่มรอบคอบ เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่า รายงานที่ได้รับมาถูกต้องตามความเป็นจริง กระทรวงมหาดไทยแจ้งไปยังกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ให้จัดข้าราชการที่เป็นคนฉลาดพอไว้ใจได้ออกไปตรวจการที่ท้องที่บ้านหนองซอน เพื่อทราบความจริงแล้วจึงจัดการแก้ไขต่อไป¹

ในวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2448 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้รับโทรเลขจากพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ว่า ในวันที่ 8 ตุลาคม หลวงอนรรฆนารถกิติ ข้าหลวงบริเวณร้อยเอ็ดได้นำตัวอายุอุทธามาส่งยังที่ว่าการมณฑลอิสาน อายุอุทธาให้การว่า เดือน 7 ปีนี้ได้กลับมาพักอยู่ที่บ้านวัวฆ้อง แขวงมณฑลอุดร ครั้นเดือน 10 ปี ศก 124 อายุอุทธาได้จ้างคนในแขวงมณฑลอุดรมาด้วย 9 คน มาพักอยู่บ้านหนองซอน มีราษฎรชาวบ้านได้มาสู่ขวัญอายุอุทธาได้เรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านมาคิดกันจะตั้งเมือง และให้เก็บสิ่งของ ตัดไม้ทำเรือนและแผ้วถางโค่นสร้าง ทำถนน สะพาน แล้วเกณฑ์เอาเงินแก่ราษฎร

* สมัยนั้นตำรวจภูธรมีอยู่ที่อุบล

¹ หนังสือกระทรวงมหาดไทย กราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์
ราชเลขานุการส่วนพระองค์ 4 ตุลาคม รศ.124 (พ.ศ. 2448)

และเก็บสิ่งของ ถืออาวุธอยู่ยามรักษา โดยอ้างว่าได้ถือคำสั่งกอมมิแซเวียงจันทน์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ได้ทรงเห็นว่า เป็นความเห็น “บ้า ๆ คร่ำ ๆ ป่า ๆ” และว่า “อายอุทธาก็มีอายุถึง 73 ปี แล้ว ตกลงจะต้องโย้ไปฐานกรร โทก”

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้โทรเลขถึงกรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ความว่า “การที่อายอุทธาทำมานั้นก็แลเห็นได้ว่าเป็นคนบ้า เพราะฉะนั้นถ้าทรง จัดการเอาอายอุทธาไว้เสียที่ใกล้ ๆ อย่าให้เที่ยววุ่นวายอย่างเช่น รักษาคนบ้าก็จะพอ แต่มีข้อที่ควรจะทรงระวังก็เพียงอย่าให้มีสิ่งใดที่จะกระทบฝรั่งเศสในเรื่องอายอุทธาเท่านั้น”¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแส ถึง สมเด็จ พระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อ 13 ตุลาคม รศ.124 (พ.ศ.2448) ความว่า

“ไม่ใช่บ้า เป็นความคิดการตั้งเมืองอย่างเก่า ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ เมื่อเกลี้ยกล่อมครัวเวียงจันทน์แล้ว มาทวีขึ้นครั้งแผ่นดินพระจอมเกล้า มายิ่งใหญ่ครั้งแผ่นดินพระจุลจอมเกล้า เป็นการฝึกหัดมา 2-3 ชั่วโมง จนลงปลายถึง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารหมายเลข ร 5 ม 57/17

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 13 ตุลาคม รศ.124 (พ.ศ. 2448)

ดิชิง แย่งคน แย่งเขตรแดนกัน อ้ายนี่เป็นคนแก่ รู้ปอลิซีพวก
ลาว ครั้งแผ่นดินพระนั่งเกล้า ตลอดมาก็เดินเรื่อยอยู่ทางนั้น
คนที่จะทำเช่นนี้ต้องนับว่ามีความคิด ถ้านกรวดเป็นทองทั้ง
นั้น ที่จะดิชิงแย่งบ้านแย่งเมืองอะไรไม่ได้ แต่ถ้าถือว่าเป็นบ้า
ปละปล่อยจะเข้าหาฝรั่งเศษ ก่อเหตุการณ์กวนใจได้มากขอให้
จงระวัง”¹

สมเด็จพระกรมพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย ได้กราบทูลกรมสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ
ลงวันที่ 26 ตุลาคม รศ 124 (พ.ศ. 2448) ความว่า

“มันหนีไปอยู่เวียงจันทน์ มันจะจนเข้า นาน ๆ มันคิด
มากัน โขกคน โง่ ๆ เหล่านั้นเอาเงินไปเป็นเสบียงเสี้ยคราว
หนึ่ง ส่วนก้านันผู้ใหญ่บ้านเหล่านั้นที่เป็นญาติหรือมิตรก็
พลอยทำอื้อหนอไปด้วย เพื่อจะได้รับส่วนแบ่ง มันเอา
ประโยชน์บ้าง พออ้ายอุทธาไปแล้วก็ทำเป็นมาร้องต่อเรา
เรื่องนี้ถ้าเมืองกาฬสินธุ์ไม่จัดการหาคนที่ดี ๆ จากที่อื่น เอา
ไปปนเข้าไว้ในที่นั่นให้มากมากแล้ว ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น
เสมอไป ถ้าจะจัดเอาคนแข็งแรงไปคอยปราบปราม อ้ายพวก
ที่เป็นญาติหรือมิตรของอ้ายอุทธา ให้อพยพไปเสียให้มาก ๆ

¹ แหล่งเดียวกัน

แล้ว การรุกรังก็คงไม่มีต่อไป และควรจะติดกับท้าวரசีให้ดี แต่ต้องให้ได้หลักฐานจากคนที่ถูกกระโษกเสียก่อน ...”¹

เรื่องอายุอุทธาหรืออุทธากับท้าวบุญธิสารก่อนกำเริบที่บ้านมะโม หนองซอน อำเภอกันทรวิชัย แขวงเมืองกาฬสินธุ์ ตั้งแต่ 24 มกราคม รศ 117 (พ.ศ.2440) ถึงวันที่ 5 พฤศจิกายน รศ 124 (พ.ศ.2448) เท่าที่ปรากฏในเอกสารราชการก็มีเพียงเท่านี้ ผู้เขียนไม่ทราบว่าเป็นผลสุดท้ายจบสิ้นลงอย่างไร เพราะไม่มีเอกสารที่จะศึกษาค้นคว้า ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้วิธีการประวัติศาสตร์บอกเล่า แต่ก็มีปัญหาเพราะเวลาได้ล่วงเลยมาตั้ง 100 ปี และเมื่อสอบถามใครรู้จักอายุอุทธา (พระศรีวราษ) ก็ไม่มีใครรู้จัก และไม่มีใครยอมรับว่าเป็นญาติพี่น้อง มิตรสหายของอายุอุทธา จึงเป็นภาระหน้าที่ของผู้สนใจศึกษาค้นคว้าในโอกาสต่อไป ควรจะได้หาคำตอบคำถามดังกล่าว

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจะพบข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากในหลายเรื่อง ได้แก่ ธรรมเนียมการตั้งบ้านเมืองในภาคอีสานในอดีต ปัญหาการคุกคามของประเทศฝรั่งเศสต่อประเทศสยาม ลัทธิความเชื่อของคนในท้องถิ่น ปัญหาการปกครองบ้านเมืองภายหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน และสภาพเศรษฐกิจชุมชนในท้องที่อำเภอกันทรวิชัยในสมัยนั้น

¹ แหล่งเดียวกัน

9. อำเภอกันทรวิชัย พ.ศ. 2444 ถึงปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2444 เป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในภาคอีสานเมืองต่าง ๆ ยุบลงเป็นจำนวนมาก ให้คงไว้เฉพาะเมืองสำคัญ ส่วนเมืองเล็กให้ยุบลงเป็นอำเภอบ้าง เป็นตำบลบ้าง เมืองกันทรวิชัย ถูกยุบลงเป็นอำเภอ ขึ้นต่อเมืองกาฬสินธุ์ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ริมฝั่งหนองบัวด้านบ้านคันธาร์ ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียนบ้านคันธาร์ปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2456 ได้โอนอำเภอกันทรวิชัย จากเมืองกาฬสินธุ์ มาขึ้นกับเมืองมหาสารคาม มีหลวงชาญรัฐกิจ (เชย) เป็นนายอำเภอคนที่ 6

ถึงปี พ.ศ. 2458 สมัยหลวงชาญรัฐกิจ (เชย) นายอำเภอคนที่ 6 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจากที่ตั้งเดิมมาสร้างใหม่ทางบ้านโคกพระ ฝั่งหนองบัวด้านทิศเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและสถานีตำรวจภูธรอำเภอในปัจจุบัน

พ.ศ.2460 ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอกันทรวิชัย เป็นอำเภอโคกพระ ตามนโยบายของทางราชการ คือ ต้องการให้ชื่ออำเภอแสดงถึงภูมิลักษณะของท้องถิ่น อำเภอที่ตั้งอยู่ที่บ้านโคกพระ ก็ควรจะเปลี่ยนเป็น อำเภอโคกพระ มีหลายอำเภอในภาคอีสานต้องเปลี่ยนชื่อด้วยเหตุผลนี้

พ.ศ. 2482 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี กำหนดนโยบายรัฐนิยมต้องการให้มีการเปลี่ยนชื่อสถานที่ราชการ ด้วยเหตุผลว่า ชื่อจะต้องไพเราะและมีความหมาย จึงได้เปลี่ยนมาใช้

อำเภอกันทรวิชัยอย่างเดิม และมีหลายอำเภอในภาคอีสานต้องเปลี่ยนชื่อด้วยเหตุผลนี้ พร้อมกันนี้

พ.ศ. 2503 ได้แบ่งแยกท้องที่อำเภอกันทรวิชัยไปตั้งเป็นอำเภอเขียงยืน และในปี พ.ศ.2540 ท้องที่อำเภอเขียงยืนก็ได้แยกไปตั้งเป็นอำเภอชื่นชม

ดังนั้นเขตเมืองกันทรวิชัยเดิม จึงครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเขียงยืน อำเภอชื่นชม และเขตดินแดนฝั่งเหนือแม่น้ำชีที่โอนอำเภอชื่นชม และเขตดินฝั่งเหนือแม่น้ำชีที่โอนให้อำเภอโกสุมพิสัย ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอำเภอกันทรวิชัย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2444 ถึงปัจจุบัน ควรจะได้นั้นในเรื่องพัฒนาการของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การศึกษา ศาสนา ความคิด ความเชื่อของผู้คน เหตุการณ์สำคัญ การอพยพย้ายถิ่นของคนไปตั้งเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ โดยเฉพาะแถบริมฝั่งแม่น้ำชี การครอบครองที่ดิน การค้าขายโดยเรือกลไฟในลำน้ำชี การสร้างถนนดินานนท์และสะพานข้ามแม่น้ำชีที่ท่าขอนยาง การสร้างถนนสายจากขอนแก่นไปกาฬสินธุ์ การสร้างถนนสายกันทรวิชัยไปเขียงยืน การตั้งวัด ตั้งโรงเรียนทั้งโรงเรียนของรัฐและของเอกชน การจัดตั้งมหาวิทยาลัยมหาสารคามที่ตำบลขามเรียง – ท่าขอนยาง บทบาทของทางราชการกับการพัฒนาบ้านเมือง บทบาทของ

นักการเมืองในท้องถิ่น เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ผลกระทบ และ
แนวทาง แก้ไข และเป็นประโยชน์ในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 หมายเลข ม. 57/17

เรื่อง อ้ายวูทธา หรืออุทธา กับอ้ายบุญธิสารก่อกำเริบ
ที่แขวงเมืองกาฬสินธุ์. 24 มกราคม รศ. 117 –

5 พฤศจิกายน รศ. 124.

เดิม วิภาคย์พจกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

บุญช่วย อัดถากร. ประวัติศาสตร์อีสาน เมืองมหาสารคาม

และผลงานต่าง ๆ. จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ นายบุญช่วย อัดถากร 3 กันยายน

2522.

ประสิทธิ์ แก้วสิงห์. รายงานผลการวิจัย การรวบรวมตำนาน

พื้นบ้านในจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์.

(เอกสารโรเนียว) 2533.

มหาสารคาม, จังหวัด. ประวัติมหาคไทยส่วนภูมิภาค จังหวัด

มหาสารคาม. มหาสารคาม : ปรีดาการพิมพ์, 2528.

ประวัติของผู้เขียน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประสิทธิ์ แก้วสิงห์

เกิด วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2486

สถานที่เกิด บ้านท่าสะอาด ตำบลพนมไพร อำเภอพนมไพร
จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2497 จบชั้น ป.4 โรงเรียนบ้านดอนเสาธง (นิคมวิทยาการ)
อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

พ.ศ. 2503 จบชั้น ม.6 โรงเรียนมัธยมวัดกลาง (สหราษฎร์วิทยา)
อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

พ.ศ. 2505 จบ ป.กศ. จากโรงเรียนฝึกหัดครูมหาสารคาม

พ.ศ. 2506 สอบได้ประกาศนียบัตรครู พ.ม. จากกระทรวงศึกษา
ธิการ

พ.ศ. 2511 จบรรมหลักสูตรครูใหญ่ชนบท จาก ศ.อ.ศ.อ.
จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. 2514 จบ กศ.บ. วิชาเอกประวัติศาสตร์ จากวิทยาลัยวิชาการ
ศึกษา ประสานมิตร

พ.ศ. 2517 จบ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

พ.ศ. 2533 จบ น.บ. จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

พ.ศ. 2535 อบรมหลักสูตรจิตวิทยาความมั่นคงรุ่นที่ 65
จากสถาบันจิตวิทยาความมั่นคง วิทยาลัยวิชาการ
ป้องกันประเทศ กระทรวงกลาโหม

ประวัติการทำงาน

- พ.ศ. 2505 เป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดกลาง (สหราษฎร์วิทยา)
อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. 2506 เป็นครูโรงเรียนวัดบ้านดงมัน อำเภอเกษตรวิสัย
จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. 2509 เป็นครูโรงเรียนวัดบ้านสิงห์โลก อำเภอเกษตรวิสัย
จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. 2513 เป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านกู่กาสิงห์ (สำนักงานสลาก
กินแบ่งสงเคราะห์) อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. 2517 เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม สังกัดภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์

เคยดำรงตำแหน่ง

- หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์
- ผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต
- รองคณบดีคณะสังคมศาสตร์
- ผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา

- ผู้รักษาราชการแทนรองอธิการบดีวิทยาเขต
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
พ.ศ. 2537 เป็นอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จนถึง
เกษียณอายุราชการ
1 ตุลาคม 2546 เกษียณอายุราชการ